

Kas seadusekuulekas või seaduskuulekas?

Sirje Mäearu

Eesti Keele Instituudi vanemkeelekorraldaja

Keelenõuandelt on küsitud, kas käändsõnaga liidetav *us*-lõpuline nimisõna (nt *seadus*) peaks olema omastavas või nimetavas käändes: kas *seadusekuulekas* või *seaduskuulekas*. Küllap on küsijaile silma hakanud, et mõningatel juhtudel võib mõni *us*-liiteline nimisõna esineda liitnimisõna esiosas nimetava, mitte omastava käände vormis (nagu liitsõna tähenduse põhjal võiks eeldada). Sellist liitumist nimetatakse ka *s*-liitumiseks¹: *ehitusseadus* (vrd *maksuseadus*), *menetlusdokument* (vrd *müügidokument*), *paljundusmasin* (vrd *kohvimasin*), *õiglustunne* (vrd *õnnetunne*), *vestluskaaslane* (vrd *erakonnakaaslane*).

s-liitumine

s-liitumine² on kujunenud *s*- ja *ne*-sõnade *se*-lõpulisest omastavast: 1) *haiguse lugu, töötamise võimalus* → 2) *haiguselugu, töötamisevõimalus* → 3) *haiguslugu, töötamisvõimalus*.³

s-liitumine hõlmab *s*-lõpulistest (sh *us*- ja *is*-liitega) sõnadest sellised, mis on nimetavas

- a) kahesilbilised III vältes, nt *liiklus, paikus, koostis, väetis: liikluspolitsei, nõudluspõhine, paikusustensus, varguskatse, rahvusülene, ühtekuuluvuspoliitika, koostisosa, väetistarve*;
- b) kolme- ja enamasilbilised vältest olenemata, nt *ohutus, elatis, teenistus: ohutusnõue, majanduskasv, karistusseadustik, valitsusasutus, elatisvõlg, kohustisõigus, julgestusteenistus, teenituskõlbmatu, otsekorraldusleping*.

s-liitumist ei ole soovitatud⁴ laiendada sõnadele, mis on nimetavas

- a) kahesilbilised ja I või II vältes, nt *kohus, vanus, pistis, viivis: kohusetäitja* (mitte: *kohustäitja*), *kohusetruu, lihasevalu, vanusepiirang, vanusetasu, terasetarne, lühisevool, pistisekahtlus, viivisemäär, viivisevaba, viivisevõlg, liigesepõletik, katusealune, otsusekindel*;
- b) ühesilbilised sõnad, nt *veos, toes: veosekäive* (mitte: *veoskäive*), *veosekindlustus, toesehaigus, veisekasvatus*.

¹ *s*-liitumine puudutab ka *mine*-, *lane*-, *line*-, *ne*-sõnu (*kohanemisvõimeline, lahkumisavaldus, valimisaktiivsus, õpilaspilet, töölisperekond, naispoliitik*), mis jäävad praegu vaatlusest välja. Kõrvale jäävad ka sellised liitsõnad, kus liitumistähenduse järgi peakski nimetav olema, nt *tellissein, narmasjuur, kerisahi* (reegleid vt nt **M. Erelt, T. Erelt, K. Ross**. [Eesti keele käsiraamat](#). Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut, EKSA, 2020, lk 358–359).

² *s*-sõnade liitumiskäitumist ning selle kajastust õigekeelsusallikates olen põhjalikumalt vaadelnud artiklis **S. Mäearu**. [s-lõpulistele nimisõnade liitumisest](#). – Oma Keel 2016, nr 2, lk 70–81. Sealt leiab rohkem ka allikaviiteid.

³ Vt nt **R. Kull**. Liitnimisõnade kolm peamist liitumisrühma. – Emakeele Seltsi aastaraamat X. Tallinn: Eesti Raamat, 1964, lk 137–150; **T. Erelt**. [Terminiõpetus](#). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 264–265.

⁴ Nt **T. Erelt** (viide 3), lk 266.

Kuna *us*-lõpuga tuletisi on kõige rohkem, on palju ka *us*-lõpulise esiosaga liitsõnu. Mõnevõrra osaleb liitumises ka *is*-lõpulisi tuletisi. Peale tuletiste on *s*-lõpuga ka liigendamatud omasõnad, nt *kohus*, *rääbis*, ning laen- ja võõrsõnad, mis käänduvad eesti sõnade moodi *e*-liselt, nt *kookos*, *viirus*, *riitsinus*, *teetanus*. *s*-liitumise võimalikkus oleneb sõna struktuurist – sõna peaks olema kahesilbiline ja III vältes või kolme- ja enamasilbiline vältest olenemata. *s*-liitumist esineb peale liitumisõnade ka liitomadussõnades: *koormusvaba*, *loodussäästlik*, *ootusrikas*, *vaatlusalune*, *võitlusvalmis*, *ülevaatuselne*, *täitemenetlusaegne*, *vajaduspõhine*, *kuritegevusvastane*, *vastutustundlik*, *õnnetusjärgne*.

Keelekorraldus on *s*-liitumist kasutama suunanud, mis kajastub ka õigekeelsussõnaraamatutes. Samas pole kõike võimalik automaatselt *s*-liitumise peale normida. Nii on *s*-liitumise esitus sõnuti ebauhtlane: mõne sõna puhul võib esineda üksnes reeglipärasest omastavalist liitumist: *tärklisesisaldus*, *ümbrusetaju*, mõne sõna puhul ainult *s*-liitumist: *elatisvõlglane*, *haiguskolle*, *õigusrikkujad*, ning mõne sõna puhul nii omastavalist kui ka *s*-liitumist: *puhkus(e)päev*⁵, *vabadus(e)kaotus* (näited õigekeelsussõnaraamatust).

Üldkeeles on omastavalist liitumist rohkem. Kui vaadata keelekasutust eesti keele ühendkorpuse 2023 (ENC 2023) põhjal, siis näib liitumise kahetisus (omastavalise ja *s*-liitumisega variandid) olevat üsnagi tavapärane. Näiteks *pettusejuhtum* 75,2%⁶ – *pettusjuhtum* 24,8%, *niiskusesisaldus* 68,4% – *niiskussisaldus* 31,6%, *vabaduseiha* 48,8% – *vabadusiha* 51,2%, *isiksusehäire* 59,1% – *isiksushäire* 40,9%, *elatisehagi* 24,6% – *elatisehagi* 75,4%. On siiski ka näiteid, kus üks variant domineerib, nt *vanemlusprogramm* 0,1% – *vanemlusprogramm* 99,9%, *isiksuseomadus* 97,1% – *isiksusomadus* 2,9%.

***s*-liitumise laienemine**

s-liitumine on laienemas *tehas*-tüüpi sõnadele, eeskätt kahesilbilistele esmavärtelistele (*lühis*, *lihas*): *lühisvool* 98,7% (ENC 2023), *lihasjõud* 96,5%. Kui vaadelda kahesilbilisi I- ja II-värtelisi sõnu, siis kerkivad liitsõnaroohkuse poolest esile *liiges* ja *lihas*.

2017.⁷ ja 2023. a ühendkorpuse (vastavalt ENC 2017 ja ENC 2023) võrdlus näitab, et *liiges*-sõna puhul on omastavaline liitumine valdav, aga kahe baasi võrrelduna on viimases (ENC 2023) pisut vähenenud: *liigesehaigus* 81,4% (ENC 2017) → 80,2% (ENC 2023), *liigesejäikus* 45,7% → 43,8%, *liigese põletik* 91,9% → 88,6%, *liigesevalu* 82,3% → 79,7%, *liigesevaevus* 73,8% → 74,1. Erandlik on *liiges* + *liikuvus*, kus täiendsõna on valdavalt nimetavas: *liigesliikuvus* 95,2% → 93,7%.

⁵ Selline vormistus märgib seda, et võimalik on nii omastavaga *puhkusepäev* kui ka *s*-liitumisega *puhkuspäev*.

⁶ Osakaal konkreetse liitsõna omastavalise ja nimetavalise täiendosaga (nt *pettus* + *juhtum*) variantide (*pettusejuhtum* ja *pettusjuhtum*) koguhulgas eesti keele ühendkorpuses 2023 (ENC 2023).

⁷ 2016. a artiklis [s-lõpuliste nimisõnade liitumisest](#) vaatasin esinemust Google'is, selle asemel võtan siinses artiklis võrdlemiseks eesti keele ühendkorpuse 2017 (ENC 2017).

lihas-täiendsõnaga liitsõnades domineerib seevastu *s*-liitumine, mis kahe baasi võrrelduna on viimases (ENC 2023) pisut suurenenud: *lihasjõud* 94,6% (ENC 2017) → 96,5% (ENC 2023), *lihaskramp* 85,5% → 88,7%, *lihasnõrkus* 92,7% → 94,0%, *lihaspinge* 96,4% → 97,7%, *lihastöö* 93,7% → 95,4%, *lihasmälu* 95,7% → 98,6%.

Sihitislik täiendosa

s-liitumine on võimalik ka sihitisliku täiendosa korral: *umbusaldusavaldus* (umbusaldust avaldama), *loodusvaatlus*, *soojusmõõtur*, *vastavushindamine*. Varem on sihitislikku *s*-sõna soovitatud tarvitada üldiselt omastavas käändes, nt *vaimustuseavaldus*, *kõrgusekartus*, *kosmoseuuring*. Tiiu Erelti järgi ei õigusta sihitislikud täiendosad erandistaatust, vaid alluvad *s*-liitumise leviku üldtendentsile.⁸ Erelti arvates pingutas kooligrammatika siin asjatult, õpetades sellist täiendsõna omastavaliselt liitma.

Sihitisliku täiendiga liitsõnade puhul on varasemates õigekeelsussõnaraamatutes olnud valdav omastavaline liitumine, uuemates on tulnud nimetavaline selle kõrvale või asemele, nt VÕS 1953⁹, ÕS 1960, 1976 *haigusetekitaja*, *huumusesisaldus*, ÕS 1999 jj *haigus(e)tekitaja*, *huumus(e)sisaldus*; VÕS 1953 *kindlustusevõtja*, ÕS 1999 jj *kindlustusvõtja*. On ka juhtumeid, kus nimetava kõrvale on tulnud omastav, nt VÕS 1953 *valgusnõudlik*, ÕS 1960, 1976 *valgusenõudlik*, ÕS 1999 jj *valgus(e)nõudlik*.

s-liitumise soovitamisesest hoolimata näib üldkeeles sihitisliku täiendosa korral omastavaline liitumine väga levinud olevat (ENC 2023): *huumusesisaldus* 98,3%, *kõrgusekartus* 95,5%, *vabadusekaotus* 89,1%, *niiskusesisaldus* 68,4%, *looduseuurija* 54,0%, *toetusetaotlus* 53,9%. Seekõrval on küll ka sõnu, kus *s*-liitumine on ülekaalus: *vastavushindamine* 99,8%, *kindlustusvõtja* 99,6%, *haigustekitaja* 77,4%, *valgusnõudlik* 58,8%. Ka *tehas*-tüüpi sõnad, mis kipuvad kohati nimetavas liituma, liituvad sihitisliku täiendosa korral omastavas käändes: *matusekorraldaja* 100%, *pistiseandja* 100%, *pistisevõtmine* 99,8%, *kohusetäitja* 98,7%.

Seadus ja õigus

Kaks *s*-liitumise võimalusega sõna, mis suure hulga liitsõnu moodustavad, on *seadus* ja *õigus*.¹⁰ Oskuskeeles, mis eelistab kompaktsemat väljendust, on *s*-liitumist rohkem kui üldkeeles.

⁸ T. Erelt (viide 3), lk 265.

⁹ VÕS 1953 = Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus; ÕS 1960 = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toim. Ernst Nurm, Erich Raiet, Magnus Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus; ÕS 1976 = [Õigekeelsussõnaraamat](#). Toim. Rein Kull, Erich Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus; ÕS 1999 = [Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999](#). Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Erelt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; ÕS 2006 = [Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006](#). Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

¹⁰ Vt ka 2009. a Õiguskeeles toimunud mõttevahetust sõna *õigus* käändevormi kohta liitsõna sihitislikus täiendosas: T. Greenbaum. [Õigusemõistmine versus õigusemõistmine](#). – Õiguskeel 2009, nr 1, lk 1–4. Varem on Õiguskeeles *s*-liitumisest kirjutanud R. Kull. [Kokku- ja lahkukirjutamise probleemjuhtumeid \(2\)](#). – Õiguskeel 1998, nr 4, lk 15–18.

Nendegi sõnade puhul näeb õigekeelsussõnaraamatutes *s*-liitumise soovitamist. VÕS 1953 *seaduserikkuja*, ÕS 1960, 1976 *seaduserikkuja*, *seaduserikkumine*, ÕS 1999 *seadus(e)rikkuja*, *seadus(e)rikkumine*, ÕS 2006 jj *seadusrikkuja*, *seadusrikkumine* (parem kui *seaduserikkumine*). VÕS 1953 *õiguserikkumine*, ÕS 1960, 1976 *õiguserikkuja*, *õiguserikkumine*, ÕS 1999 jj *õigusrikkuja*, *õigusrikkumine* (parem kui *õiguserikkumine*); VÕS 1953, ÕS 1960 *seadusvastane*, ÕS 1976 *seadus(e)vastane*, ÕS 1999 jj *seadusvastane*; ÕS 1960 jj *õigusvastane*.

Ühendkorpuse ENC 2023 andmeil domineerib *s*-liitumine selliste sõnade puhul nagu *seadusandja*, *seadusandlus*, *seaduseelnõu*, *seadusjärgne*, *seadusjärgselt*, *seaduskuulekas*, *seaduskuulekus*, *seaduskuulekalt*, *seadusloome*, *seaduspärane*, *õigusjärgne*, *õiguskuulekas*, *õiguskuulekus*, *õiguskuulekalt*, *õigusloome*, *õigusrikkuja*, *õigusrikkumine*, *õigusvastane*, *õigusvastatus*, *õigusvastaselt*. Kõik need sõnad esinevad sel kujul ka Riigi Teatajas, v.a *seadusjärgne*, mis esineb ka kujul *seadusejärgne*.

Omastavalise liitumise näited on korpuses eeskätt sihitisliku täiendsõna kohta: *seaduseloaja*, *seaduserikkuja*, *seaduserikkumine*, *õigusemõistja*, *õigusemõistmine*, *seadusevastane*, *seadusevastatus*, *seadusevastaselt*. Riigi Teataja tekstides on neist *s*-liitumisega *seadusrikkuja*, *seadusrikkumine*, *seadusvastane*, *seadusvastaselt* ja omastavalise liitumisega *õigusemõistmine*.

Omastavalise liitumisega on ka teatava värvinguga sõnad: *seadusekonks*, *seadusemees*, *seadusepügal*, *seadusesilm*, *seadusesõna*, *seadusetundja*, *seadusetäht*, *seaduseväänaja*, *õiguseleidja*, *õigusenõudja*, *õiguseotsija*, *õiguseväänaja*.

Kokkuvõtteks

s-lõpulisel nimisõnu saab struktuurilise sobivuse korral liita nimi- ja omadussõnadega reeglipärase omastava asemel ka nimetavas käändes (*s*-liitumine). Oskuskeelse teksti puhul võiks oskuskeele kompaktsusetootlust silmas pidades kasutada *s*-liitumisega liitsõnu. Üldkeelse teksti puhul võiks arvestada ühtluspõhimõtet, st ühe teksti piires kasutada kas omastavalise või *s*-liitumisega liitsõnu. Vaadeldud materjali põhjal võib öelda, et *s*-liitumine on rohkenenud reeglikohastes tüüpides (kahesilbiline III-välteline ning kolme- ja enamasilbiline *s*-lõpuline nimisõna): *suhtluskord*, *nõudluspõhine*, *elatisvõlglane*, ning on tasapisi laienemas ka kahesilbilisele I- ja II-vältelisele *s*-nimisõnale: *lihassmass*, *liigesjäikus*. *s*-liitumist esineb rohkem oskuskeeles reeglikohastes tüüpides ja üldkeeles ka mittereeglikohastes tüüpides. Teema vajab põhjalikumalt uurimist ja täpsemaid järeldusi saaks teha selle tulemusel.